

ELS AUDITORIS CRISTIANS ANTICS

DISCURS DE RECEPCIÓ LLEGIT EL DIA 14 D'ABRIL DEL 1983

A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA

PER

DOM ALEXANDRE OLIVAR

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

PROF. FREDERIC UDINA I MARTORELL

BARCELONA 1983

ELS AUDITORIS CRISTIANS ANTICS

DISCURS DE RECEPCIÓ LLEGIT EL DIA 14 D'ABRIL DEL 1983
A LA

REIAL ACADÈMIA DE BONES LLETRES DE BARCELONA

PER

DOM ALEXANDRE OLIVAR

I CONTESTACIÓ DE L'ACADÈMIC NUMERARI

PROF. FREDERIC UDINA I MARTORELL

BARCELONA 1983

© Alexandre Olivar
Dipòsit legal B. 8.292-1983
Impremta de Montserrat

Excel·lentíssim Senyor President,
IHustríssims Senyors Acadèmics,
Senyores i Senyors,

Ja poden Vostès suposar com em satisfà de poder-los adreçar la paraula en aquestes circumstàncies que tant m'honoren. Alhora n'estic sorprès, perquè certament no esperava que la meua carrera científica, duta a terme en la quietud monàstica, arribés a ser coronada amb l'ingrés a la Reial Acadèmia de Bones Lletres. N'he de donar gràcies a Déu i també als membres d'aquesta corporació. Hi ha hagut, sens dubte, la intenció d'honorar no solament la meua persona i el meu treball, sinó també el monestir del qual sóc monjo. Per això em plau de portar l'hàbit benedictí també en aquesta ocasió tan solemne de la meua vida. És vestint aquest hàbit que he treballat en els meus cinquanta anys de vida monàstica, i el meu treball de recerca científica, que ha estat una de les meves ocupacions principals, encara que no la cabdal (vaig fer-me monjo per dedicar-me primordialment a quelcom de millor encara), el meu treball, dic, l'he fet sentint-me fill d'una autèntica tradició benedictina. Quant a Montserrat, és just que recordi aquí un fet històric que relaciona el meu monestir-santuari amb l'Acadèmia. Els senyors acadèmics ja saben que la Reial Acadèmia de Bones Lletres es considera successora d'una altra antiga institució que portava el nom d'«Acadèmia dels Desconfiats» o «Acadèmia Desconfiada» (tenia com a lema: «Tuta quia diffidens»: segura perquè desconfiada, o sigui, perquè crítica); el seu primer president, Joan Antoni de Boixadors, de

Pinós i de Rocabertí, comte de Çavallà, de bon començament (l'any 1700) posà aquesta acadèmia sota l'advocació de la Mare de Déu de Montserrat. Considero gairebé un deure recordar també en aquesta ocasió que Dom Anselm Maria Albareda, monjo de Montserrat i cardenal des del 1962, fou acadèmic corresponent a partir del 1921. Però la Reial Acadèmia de Bones Lletres havia comptat ja amb un acadèmic numerari monjo de Montserrat: el Pare Benet Ribas, elegit l'any 1786 i mort el 1812 dels sofriments que li sobrevingueren amb la Guerra del Francès i de la pena de veure el seu monestir destruït per les tropes napoleòniques un any abans de la seva mort. Els monjos de Montserrat estimem la memòria del Pare Ribas, perquè gràcies als seus apunts s'han salvat per a la història de Montserat molts coneixements que, si no hagués estat per aquest curós arxiver, avui ignorariem totalment.

Però no és d'ell, sinó d'un altre personatge que em toca ara fer l'elogi. Vinc a ocupar el lloc d'un acadèmic, la lloança del qual no es deixa fer amb poques paraules, perquè la personalitat del Dr. Pere Bosch i Gimpera (nat a Barcelona l'any 1891) és d'una riquesa policromata, que no pot compendiar-se fàcilment. Fou elegit acadèmic numerari als trenta-un anys d'edat (el 1922); això vol dir que aleshores tenia ja una reconeguda carrera científica darrera seu. Va morir a Mèxic el 9 d'octubre del 1974, als 83 anys d'edat. No va cessar de treballar i de publicar fins que la mort se'l endugué. Els camps de la seva activitat científica foren variadíssims, però en tot feu mostra d'una gran competència. Naturalment, tingué la seva especialització preferida: la prehistòria; però també es dedicà a la protohistòria i a la investigació dels problemes indoeuropeus, de la civilització crètico-micènica, de la ibèrica i de la mediterrània en general, així com de la història d'Orient, i als vint-i-cinc anys d'edat ja professava a la Universitat de Barcelona història antiga i medieval (almenys aquest era el títol de la càtedra). Si afegim que, entre altres coses, també fou hellenista (amb això començà) i que s'interessà pel món clàssic en general, i que en anys difícils per a Catalunya actuà com a polític i jurista, a algú podria fer-se, potser, sospitosa la personalitat científica de Bosch i Gimpera, si no constés la responsabilitat i la capacitat tècnica que, en grau extraordinari, demostrà posseir en tot, unides a una rara agilitat d'iniciativa en els càrrecs científics i polítics que va exercir, en els quals aplicava la minuciositat que el caracteritzava com a investigador. Però en aquesta complexitat de la figura de Bosch i Gimpera no hi veig únicament una capacitat extraordinària, sinó que hi contemplo una personalitat molt complerta, guiada per un amor universal de la veritat: un savi en el sentit antic de la paraula, un humanista sencer.

Fou també, com he insinuat, un home pràctic i organitzador, que sapigué dur a terme iniciatives ambicioses, en la major part de les quals es palesa el seu amor per Catalunya. Recordem, per exemple, la part que tingué en el desplegament dels Estudis Universitaris Catalans, en la formació i direcció del Museu Arqueològic, en l'activitat de l'Institut d'Estudis Catalans i en la reforma de la Universitat (va ser degà de la facultat de lletres i després rector de l'Autònoma del 1933 fins a la fi de la Guerra Civil).

El professor Bosch i Gimpera es mogué en uns camps de recerca diferents dels meus; hi ha, però, en la meua vida uns records molt grats de la seva persona. A la facultat de dret de Barcelona va ser de la mateixa promoció del meu pare, Jordi Olivari: la promoció de 1909 a 1910, integrada precisament per trenta-sis membres, entre els quals Raimon d'Abadal i de Vinyals, Lluís Nicolau d'Olwer, Ramon Noguera, Manuel de Pedrolo i d'Espona, Ricart Permanyer, Alexandre Plana, Vicenç Solé de Sojo, Lluís Maria Soler i Terol, i Ferran Valls i Taberner, els quals tingueren la sort de fruitar del mestratge de professors com Joan Josep Permanyer i Ayats, Josep Maria Planas i Casals, Joan de Déu Trias i Giró, i Josep Coll i Pujol. Bosch i Gimpera va ser també company de pensió del meu pare a Madrid. L'amistat contreta entre els dos, que Bosch recorda repetidament i amb simpatia en les seves memòries i en la correspondència publicada, es manifestà clarament quan, essent Conseller de Justícia de la Generalitat (1937-1939), en uns moments molt difícils per a Catalunya i concretament per a la mateixa Generalitat, requerí la col·laboració del meu pare, el qual rebé d'ell nomenaments com els de Procurador Substitut de Catalunya (8 de gener de 1938), d'Inspector de jutjats, tribunals i organismes dependents del Departament de Justícia (26 de setembre de 1938) i de magistrat de l'Audiència (1 de desembre del mateix any). Era un temps en què jo, ja monjo, em trobava a Alemanya, a l'Alemanya governada pel règim nacionalsocialista, situació que m'impedia correspondre amb la meua família, que vivia a Barcelona. Vaig poder correspondre-hi gràcies a l'amabilitat de Bosch i Gimpera, el qual feia passar la correspondència a través de l'ambaixada de la República espanyola a París. No vaig tenir mai la possibilitat d'agrair-li personalment aquests favors. Qui m'havia de dir que amb el temps se'm presentaria l'ocasió de tributar-li tan solemnement un testimoni públic del meu agraïment i de la meua admiració?

Perdonin aquesta digressió tan personal. Tornem a la figura elogiada. Avui ha esdevingut moda parlar de catalans universals. Hem de comptar entre ells Pere Bosch i Gimpera, català universal perdut, en

gran mesura, per a Catalunya i per a Espanya, perquè quan abandonà la nostra terra en acabar-se la Guerra Civil tenia només quaranta-vuit anys; li'n restaven encara trenta-sis de vida, els anys de la maduresa, que passà lluny de Catalunya. Professor a Anglaterra (Oxford), Panamà, Colòmbia i a altres països, sobretot a Mèxic (a partir del 1941), les terres per on passava solien esdevenir objecte de la seva docta curiositat de prehistoriador. Però ja abans de la Guerra Civil s'havia interessat pels problemes universals, no exclusivament pels de la pàtria, com escau a tot científic veritable. Que els catalans coneguem les nostres coses, què de més natural? Ara, que un català sigui un dels grans especialistes del neolític francès o de les civilitzacions americanes primitives (són només dos exemples) augmenta, sens dubte, la nostra consideració i la de tothom envers ell. Arreu suscitava admiració el saber de Bosch i Gimpera, saber que anava enmarcat per una gran simpatia personal. Citaré un exemple que ho ilustra bé: quan Bosch treballava a la UNESCO, poc abans d'esdevenir-hi cap del Departament de Filosofia i Humanitats (1948-1952), un monjo de Montserrat buscà la seva mediació per tal que uns cilindres-segells mesopotàmics del Museu Bíblic montserratí, prestats al Museu del Louvre i que per les circumstàncies de la guerra no havien estat retornats, poguessin ser recuperats pel monestir. El conservador de les antiguetats orientals del Louvre, M. de Contenau, a una simple requesta va respondre que ho lliuraria tot de seguida pel sol fet de demanar-ho el Dr. Bosch i Gimpera.

I encara una última cosa per acabar aquest elogi. Bosch i Gimpera no fou cap autodidacte, com a molts catalans ens ha tocat de ser-ho. Tingué a Alemanya professors com Ulrich von Wilamowitz-Möllendorff i Eduard Meyer, que el marcaren i orientaren; tingué amics com Henri Breuil, que l'influenciaren i el prepararen per tal que ell mateix amb el temps fes escola a Catalunya, on ell va ser un dels capdavaners de l'Associació Catalana d'Antropologia, Etnologia i Prehistòria, i formà personatges com Lluís Pericot, Josep de Calassanç Serra i Ràfols i Albertó del Castillo, els quals, per la seva banda, han format altres investigadors de renom que podrien, millor que jo, fer l'elogi de la gran figura que m'ha tocat honorar i —ho dic amb vergonya— succeir en aquesta Acadèmia.

I passò a l'exposició del meu tema.

(En un treball de propera aparició, que serà una ampliació de les pàgines que segueixen, les quals no són altra cosa que les d'un discurs, els lectors trobaran les justificacions històriques, o sigui les referències a les fonts que, en gran part, manquen a continuació).

ELS AUDITORIS CRISTIANS ANTICS

El que ara els exposaré no és més que un aspecte de la història de la predicació antiga que vaig escrivint, alguns capítols de la qual ja he publicat. Ara que he acabat el llarg i absorbent treball de l'edició crítica dels sermons de sant Pere Crisòleg em plauria poder dur a terme aquesta història de la predicació patristica. D'entre el material que encara tenia inèdit he triat com a tema d'aquest discurs un aspecte interessant i que serà escaient, crec jo, per a una oportunitat com aquesta. La representació que ens podem fer dels auditoris antics (de la seva composició, del seu comportament i de les seves reaccions) és tan detallat i tan viu, que Vostès podrien preguntar-se: com és possible d'oferir aquests quadres detallats i vius d'uns públics tan antics, que van del segle III al VI? La nostra exposició és fonamenta, en primer lloc, en els nombrosíssims testimoniatges que donen els mateixos predicadors antics, l'heretatge literari dels quals és molt abundant. La literatura homilètica antiga s'ha conservat escrita gràcies en bona part a una tècnica de l'escriptura, ja molt desenvolupada a l'imperi romà abans del cristianisme, com és la taquigrafia o l'estenografia. Ara bé, els estenògrafs prenen no solament les paraules dels oradors, sinó que alguns d'ells anotaven també detalls circumstancials, com són les exclamacions i altres reaccions del públic, o altres accidents ocorreguts durant la predicació. Hi ha finalment el testimoniatge d'altres fonts històriques de fora de la predicació, que ajuden a formar-nos quadres precisos i molt vius de com els públics antics seguien el predicador i li corresponien amb una espontaneïtat i una vivesa que ens poden semblar sorprenents. Tot això no té un interès merament anecdòtic, perquè la naturalesa i les reaccions dels auditoris havien de condicionar necessàriament la predicació dels Pares en la forma i en el contingut.

Abans de parlar de les actituds del públic diguem quelcom sobre el públic mateix. La litúrgia, durant la qual tenia lloc la predicació, convoca tothom, sense distinció ni de classes ni d'edats, també els «simplices... ne dixerim imprudentes et idiotae, quae maior semper credentium pars est» (Tertullia, *Adversus Praxean*, III, 1). Així a la celebració única i comuna trobem l'emperador unit al poble. Les úniques separacions materials previstes eren les del poble i presbiteri; també els penitents públics i els catecúmens quedaven separats del públic general, i en algunes esglésies antigues observem el costum, fins fa poc encara vigent en molts dels nostres pobles, de la separació d'homes i dones.

Alguna vegada es barrejava amb el públic algun oient que ni era cristià, atret per la sola delectança que li produïa l'elocució bella de determinat predicador; així Agustí abans de la conversió assistia als sermons d'Ambròs de Milà, suspens de la seva paraula. Uns anys més tard, quan Agustí s'haurà convertit en l'orador més famós del món cristià de parla llatina, serà un maniqueu que lloarà la seva predicació, i durant un dels seus sermons el poble advertirà la presència d'un «mathematicus», d'un astròleg.

Em fixaré uns moments en la qualitat dels auditoris, perquè aquesta havia d'influir necessàriament en el predicador, el qual havia d'acomodar-se a la capacitat dels oïdors. Ja el mateix nombre dels oïdors pot condicionar un discurs: altrament parlarà un orador davant un públic nombrós que davant un de petit i que es presti més a un to íntim i familiar. Sobre la quantitat dels assistents, ja que en tenim molts testimoniats, penso tractar-ne en un treball que tinc en preparació. Un auditori, per poc nombrós que sigui, conté ordinàriament tota la gamma dels talents naturals, des dels de comprensió ràpida, fins a aquells, en els quals el predicador s'ha de fer petit amb els petits, i sabem que un orador no pot parlar fent regularment abstracció del públic. El to elevat que tenen els discursos de sant Ambròs, adreçats al públic de Milà, residència imperial, és comprensible, com ho és l'estil solemne dels sermons de sant Lleó el Gran, pronunciats en una Roma encara distingida, diferent de la Urbs de sant Gregori el Gran un segle i mig després, quan Roma era envaïda per immigrants bàrbars, per als quals Gregori adopta un estil planer. Si no ens constés, ja suposariem prou que la retòrica d'un Gregori de Nazianz suposa un públic com el de Constantinoble (Gregori Nazianzè no va parlar mai, ni tan sols es va acostar, a la seva primera seu episcopal, Sàsima, aquell «poble de carreters», com deia ell mateix). Les homilies sobre l'Hexàmeron, de Basili, com les d'Ambròs, adquireixen en molts passatges gairebé la forma de conferència erudita i suposen un auditori ciutadà amb una certa instrucció. Els sermons de sant Agustí predicats a Cartago són potser una mica diferents dels pronunciats en localitats menors, on les controvèrsies teològiques no havien afectat tant el públic com a la capital d'Àfrica. Els oïdors de Màxim de Torí formaven certament un públic urbà, però entre ells no hi havia els opulents milanesos que escoltaven Ambròs. La presència de monjos, en alguns casos, sembla condicionar la predicació d'Agustí; la de pagesos fa que Zenó de Verona tregui sovint exemples de la vida agrícola, però l'orador se sent obligat a demanar perdó per si no explica correctament les coses del camp, ja que ell mateix no és expert en agricultura. He tingut ocasions de fer

notar que la Ravenna de mitjan segle V, residència imperial, oferia a Pere Crisòleg un públic bigarrat, que donava peu a aquest predicador, ric en imaginació, a prendre exemples de la vida cortesana, política, jurídica, militar, marítima, agrícola, etc.

Però siguin quines siguin les comunitats cristianes, sempre els auditoris estan compostos d'oients de categories socials distintes i d'instrucció diversa i, en l'ordre merament natural, de més i de menys intel·ligència, tots ells, però, destinataris de la paraula de Déu. Em direu que això és cosa de totes les èpoques, i és veritat. Però cal reconèixer que els Pares de l'Església, en general, se'n sortiren molt bé, d'aquest esforç, difícil i humil, d'adaptació al públic total i que, més que altres èpoques, la dels Pares ens ha deixat testimoniatges curiosos de la composició del públic, com aquell de sant Agustí, el qual, parlant una vegada a Cartago, digué que entre els qui l'escoltaven n'hi havia que sabien qui són els epicuris i els estoics, mentre que altres ho ignoraven, indicatiu interessant per a conèixer la cultura de la plebs cartaginesa en general.

Els auditoris antics són diversament jutjats pels Pares. Per molt que els antics pastors de l'Església estimin els seus fidels, no deixen de titllar-los algunes vegades de gent ja frívola, ja crítica. El públic antic demostrava tenir gust i sensibilitat per al bell parlar. En això els antics podien arribar a ser molt exigents. En tenim testimoniatges molt abundants. No cal dir-ho: no tots els oradors satisfien el gust del públic en la mateixa mesura. Hem de creure que quan no en rebien l'encàrrec especial, els estenògrafs depenents dels «librarii» (editors, en diríem avui) només prenien els sermons dels oradors més famosos i apreciats. No tots els oradors eren estimats com Joan Crisòstom i Agustí. No tots els predicadors podien, com Joan Crisòstom, fer al·lusió a l'església repleta de fidels, tots ells encesos en el desig d'escoltar amb alegria i amb complaença extrema. «Vau fer del dia d'ahir», diu en una ocasió el Crisòstom, «una festa espiritual, perquè vau rebre amb gran benvolença el nostre discurs i vau passar la major part del dia aquí a l'església» (homília I sobre el pobre Llätzer).

També sant Agustí fa contínuament al·lusió al gust que senten els seus oïdors en escoltar-lo. Ho expressa amb un lèxic variat; empra mots com «exspectatio» (desig que espera ser satisfet), «sapere» («sapuit quod dixi; numquid iste sermo saperet, nisi esset in uobis interna dulcedo?»: sermó 169), «libenter» i «diligenter audire». Compenetrat amb el seu auditori, Agustí s'adona del goig que produeix la paraula de Déu un cop entesa: «Sentio uestros affectus adtolli mecum ad superna». L'homília a què pertanyen aquestes paraules (In Iohannem tractatus

XXXV) acaba així: «Bene nobis fuit..., bene gauisi sumus, bene exultauimus, sed cum ab inuicem recedimus, ab illo (a deo) non recedamus». Les últimes paraules recorden recomanacions semblants d'altres predicadors, com Sever d'Antioquia, d'un segle després d'Agustí, que recomana als oients que si els han plagut les seves paraules, que mirin que això no sigui quelcom de passatger, que s'enduguin a casa aquest goig i que hi pensin quan parin taula, i que el gust del menjar no es sobreposi a la delectació espiritual (homilia VII).

La sensibilitat que els antics tenien per a l'art del ben dir —algunes vegades predicadors com Gregori de Nazianz acusen el poble de sentir més delectança per la retòrica que gust per la paraula de Déu— no és pas desaprofitat pels Pares com a mitjà pastoral: serveix per mantenir l'atenció i comunicar millor la paraula de Déu. De tota manera «non semper... suauitate laetificantis adloquii et quaedam iocunditate uerborum aures nostrae oblectare nos conuenit», diuen les paraules inicials d'un sermó que podria ser de Faust de Règium. Però deixem per a una altra ocasió tractar de la retòrica emprada com a mitjà pastoral.

Llocs del Crisòstom i d'Agustí citats anteriorment ens han parlat de la fruïció en comú, de predicador i fidels, de la paraula de Déu. Particularment a Joan Crisòstom li plau evocar l'afecte existent entre ell i el seu poble. Molt més que l'oratòria, allò que atreu els fidels vers el Crisòstom és l'amor que senten per a ell. En una ocasió diu: «Estic malalt i mancat de forces, i em sento incapaç de parlar. Però en veure com esteu reunits m'oblido de la meua malaltia, ignoro la meua feblesa, no faig cas del sentiment de ser un inexpert... Vosaltres sou els causants de la meua generositat, ja que amb la vostra promptitud per a escoltar aixequen els caiguts i esteu suspesos dels meus llavis. Això és el que fan els pollèts de les orenetes...» (homilia sobre 2 Tim. 3, 1, inici). Tan gran era l'afecte que professaven els oients de Constantinoble al Crisòstom que, quan aquest, segons el costum, donava cortesament la paraula a un bisbe hoste abans de parlar ell, el poble feia unes demostracions de descontentament que a nosaltres ens poden semblar d'extrema grolleria. Això, ho repeteixo, no és degut únicament al gust per a la paraula hàbil de Joan, que, al seu temps, no tenia contrincant entre els predicadors de parla grega; és l'efecte d'una estimació per part d'una feligresia que no es cansa d'escoltar, encara que sigui fustigada, perquè el Crisòstom no era un pastor d'ànimes que anés amb consideracions, ni amb el poble ni amb ningú. Els poderosos veien en ell un orador molest i perillós; els senzills hi veien un pastor bo i l'escoltaven amb humilitat i confiança.

És aquesta afecció del poble envers ell, Joan, pare i pastor, eloqüent, sens dubte, però dotat també d'una gran penetració psicològica, que

l'ajudava a dominar amorosament i zelosament l'auditori, allò que converteix els oïdors en àvids insaciabls. Els termes *συνέχεια* (assiduitat), *πλησμονή* (sacietat), *πόθος* i *ἡδονή* (desig, plaer) i altres de semblants pertanyen al lèxic ordinari de Joan Crisòstom quan parla a l'església, així com «audius» i «auditas» formen part del vocabulari d'Agustí quan predica; també «expectatio» i «intentio», que tenen menys intensitat. De «uiolenti» qualifica el bisbe d'Hipona els oients, els quals exigeixen els sermons com qui reclama un deute.

Aquest interès per part del públic, encara que suscitat per oradors extraordinaris, pressuposa un bon coneixement de la revelació com a base, pressuposa també una capacitat d'audició que, a nosaltres, ens pot sorprendre; els auditoris de Joan Crisòstom i d'Agustí arribaven a seguir amb una atenció bastant ben mantinguda prèdiques de més de dues hores. Sobre l'atenció i sobre les coses que es poden dir entorn d'ella abunden tant els testimoniatges antics que aquí no tenim espai suficient per a parlar-ne.

Ara, no ens pensessim que totes les reaccions dels oients eren favorables als predicadors. A orelles del Crisòstom, per exemple, arribà la queixa que insistia massa en certes coses, que fustigava excessivament els rics... Ja tindrem ocasió després de veure altres senyals de disgust i de queixa. Anem a considerar ara el comportament de l'auditori durant la predicació.

* * *

Als qui coneguin les comunitats cristianes dels països més meridionals d'Europa o les del pròxim Orient no els serà difícil formar-se una imatge d'allò que, segons els testimoniatges que en tenim, eren els auditoris de l'Església antiga. Potser la diferència entre les civilitzacions occidental i oriental és més marcada avui que no pas durant l'antic imperi romà. Malgrat tot, unes diferències entre el món antic occidental (llatí) i l'oriental (grec i siríac) són certament clares, i avui hem de reconèixer que el món oriental ha conservat millor les seves característiques antigues que no ho ha fet el món de la civilització dita «occidental». L'experiència personal que tinc del pròxim Orient és minsa, però recordo les converses que havia tingut amb el Pare Alfons Raes SJ, especialista en litúrgies orientals i coneixedor immediat de les comunitats cristianes dels actuals territoris àrabs, el qual m'explicava, per exemple, la manera vívida amb què els fidels «nestorians» (ex-nestorians catòlics ara) de l'Iraq d'avui prenen part en el culte i com s'identifiquen amb allò que senten. Quan és llegit, posem per cas, l'episodi evangèlic

del fill pròdig i surt allò que el més jove dels dos fills de la paràbola demana la part de l'herència que li pertoca i fuig de la casa paterna, els fidels es posen a exclamar: Desgraciat! I així, amb exclamacions apropiades, van reaccionant a la lectura de l'Evangeli. Aquestes i moltes altres reaccions corresponen perfectament als testimoniats que he pogut recollir del món patristic, alguns dels quals exposaré breument a continuació.

Que l'ordre i el bon comportament durant el culte ha estat una preocupació ja de l'Església antiga, ho demostren les constitucions de mitjan segle III conegudes pel nom de «Didascàlia dels Dotze Apòstols», les quals prescriuen que els diaques vetllin perquè el públic no dormi, no rigui, ni faci senyals. Més tard seran clergues menors (els ostiaris) els qui a l'Església llatina tindran cura de l'ordre. Que el capteniment dels auditoris antics no era sempre modèlic, ho deixen veure les protestes que fan els predicadors, els quals amb freqüència reclamen atenció, paciència, respecte recíproc que no saltin els uns sobre els altres, ni s'empenyin, ni es trepitgin, com diu sant Agustí. Durant un sermó predicat per sant Joan Crisòstom, la gent, atapaïda, asfixiava un nen. No parlo de les reclamacions de silenci i de quietud, perquè ja ho he fet en un altre lloc.

Moltes vegades el poble no dissimulava que estava cansat, ja de la durada del sermó o de les argumentacions massa prolixes, ja a causa de la calor que feia, i hi havia gent que s'adormia.

No vull parlar en aquesta ocasió de les interrupcions i d'altres accidents motivats per causes circumstancials estranyes a la mateixa predicació. La doctrina exposada pels predicadors a voltes suscitava reaccions. Sant Basili una vegada sabia que s'enfrontava a un auditori encuriolit i disposat a criticar-lo segons el que digués sobre l'Esperit Sant. Quan a Antioquia Teodor de Mopsuèstia parlà contra l'ús del terme «theotókos», promogué protestes durant el sermó. Més d'una vegada Joan Crisòstom hagué de calmar l'aldarull de l'auditori incapaç d'esperar la solució d'un problema proposat en forma de paradoxa i amb molta traça pel predicador, a fi d'intrigar el públic i captivar la seva atenció. Agustí és mestre a preveure les possibles reaccions de tristesa, d'escàndol, de contestació, de malhumor; adverteix als seus que no s'han d'escandalitzar de coses que sentiran: no són d'ell, són de la Sagrada Escripura. Però ell dirà allò que hagi de dir, passi el que passi. Hi ha al començament del segle VI Cesari d'Arle que té expressions semblants; però com que Cesari és un imitador de sant Agustí, em queda el dubte de si les paraules de Cesari són calcs de les maneres de dir del bisbe d'Hipona o de si responen a realitats.

Considerem ara algunes de les reaccions dels fidels més en concret. Tenim en primer lloc les interpellacions. Durant la predicació de les famoses homilies sobre les estàtues, de Joan Crisòstom, els oients intercepten un dels discursos per dir que ells no han tingut part en el crim de lesa majestat de què es tracta. No parlem de casos com el de Nestori, que provocava interrupcions per part del mestre de retòrica Eusebi de Dorylæion i feia que l'auditori se li revoltés.

Hi ha exclamacions que no poden ser considerades com a interpellacions, sinó com a simples expressions del sentiment. Sever d'Antioquia, bo i predicant sobre les benaurances, no solament nota indiferència, sinó que sent un del públic que exclama: «Per favor, que jo no esdevingui pobre!» (homilia 113, inici). Naturalment, hi ha moltes vegades que les interpellacions són fingides per l'orador, per tal d'obtenir efectes retòrics; cal endevinar-ho.

En segon lloc tenim les aclamacions, acompanyades, o no, de gestos, sovint d'aplaudiments. D'aquests signes d'aprovació hi ha una quantitat tan extraordinària de testimoniatges dins i fora del món cristià en l'antigor, que penso tractar-ne en un altre lloc. És un tema que, per altra banda, ja ha estat tractat.

Menys atenció han merescut altres demostracions del públic. Per exemple, les d'haver entès. «Nam et breuiter audistis, et cito intellexistis. Corda uestra non uidi, et testes cordis uoces audiui» (Agustí, sermó 164). «Multi intellexerunt et adclamauerunt, reliqui muti steterunt» (Agustí, Enarratio in ps. 80). El senyal d'haver entès no és fet sempre amb paraules adreçades als predicadors, sinó que s'ho diuen els oients entre ells. Hi ha casos en què alguns s'avancen a demostrar que han entès quan el qui predica no ha acabat encara l'explicació. D'això Agustí en diu «praeuolare» (Enarratio in ps. 38). Tant ell com Joan Crisòstom demanen als més ràpids que tinguin paciència en consideració als qui van més ressagats. D'altres vegades Agustí s'adona que l'auditori ha comprès, no perquè ho indiqui amb aclamacions o aplaudiments, sinó perquè dona senyals tàcites d'emoció, de devoció o d'alegria.

Hi ha també un fenòmen curiós, comprovat tant en els auditoris grecs com en els llatins, que consisteix en el fet que el públic es posa a continuar una citació bíblica coneguda, tot just iniciada o insinuada pel predicador. Diré encara que a un esperit fi com el d'Agustí no li calien gaires indicis per endevinar els desigs dels seus fidels: «Nunc quid exspectetis noui, quid a me uultis audire intellego» (sermó 123).

Considerem encara altres classes de manifestacions fetes per l'auditori. Hi ha el murmuris: «murmur», «submurmuratio», en el vocabulari d'Agustí, quan no usa el verb «susurro», mentre que Ambròs emprà «insusurro». Els murmuris no són sempre de queixa; n'hi ha que són d'assentiment: és el «murmur pius» (Agustí, sermó 51).

Potser els sentiments d'horror eren exterioritzats ordinàriament per l'expressió de les cares, només. «Veig que us heu horroritzat», exclama Joan Crisòstom (homilia XIX sobre les estàtues). «Vidētis quemadmodum omnes horretis», diu en una ocasió sant Agustí (en un fragment de sermó contra els pelagians). No manquen casos en què els predicadors provoquen l'horror expressament per treure'n partit.

Sabem també algunes coses sobre les gesticulacions per expressar els sentiments de commiseració o de penediment. Les paraules de Joan Crisòstom provoquen cops al pit, al front i a les galtes, l'elevació de les mans, inclinacions del cos fins a terra, tapar-se la cara de vergonya, i altres gestos. Sant Agustí diu que colpejar-se el pit és «arguere quod latet in pectore et euidenti pulsu occultum castigare peccatum» (sermó 67). Dels cops que els creients es donen al pit (l'únic gest de què parla sant Agustí, pel que recordo), cops forts i sorollosos, el bisbe d'Hipona sap aprofitar-se'n magistralment en la predicació. Per cert, Agustí ha d'advertir als seus que no es colpegin el pit pel sol fet de sentir el verb «confiteor», perquè no té sempre el sentit d'acusació: el pot tenir de lloança.

Hi ha els gemecs i els sospirs. En Joan Crisòstom el verb *στενάζω* expressa compunció i també temor. Durant la segona homilia sobre les estàtues els fidels gemeguen tant que el Crisòstom prefereix posar fi al discurs. En Sever d'Antioquia els gemecs i els sospirs són de devoció i d'admiració. En el llenguatge llatí de la predicació patristica «suspiro», «ingemo», «gemitus», són termes amb sentit també positiu: expressen amor, gratulació, satisfacció. Sant Jeroni recomana a Nepocià que quan prediqui no busqui suscitar les aclamacions del poble, sinó els gemecs i les llàgrimes (epístola 52). Cesari d'Arle juxtaposa «rugitus», «suspiria» i «gemitus», tots tres substantius igualment en sentit positiu.

No podien faltar les llàgrimes en la predicació dels Pares, tant les de dolor com les motivades per altres emocions. Gregori de Nazianz acaba l'oració fúnebre en honor del seu germà Cesari dient: «Posem fi a aquest discurs i vosaltres també a les vostres llàgrimes» (lógos VII); no dubto de prendre-ho en sentit literal. Plora Ambròs amb el seu auditori en pronunciar la necrologia del seu germà Satir; plora Honori August present a l'oració fúnebre dita pel mateix Ambròs

amb ocasió de la mort de l'emperador Teodosi I. La força de l'oratória del Crisòstom és capaç de fer vessar llàgrimes abundants a tot l'auditori, en les quals el mateix predicador no creu massa i per això s'esforça en convertir les exterioritzacions sentimentals en propòsits fermes. També Agustí diu que les llàgrimes són enganyoses, si no surten d'un cor sincer i nou.

Els testimoniatges sobre les rialles són més escassos. Sembla que el poble es posà a riure una vegada que Joan Crisòstom va dir que els rics disposen de vi, i que els pobres tenen en comú amb els rics l'aigua (homilia V sobre Anna). Sant Jeroni (Contra Iohannem Hierosolymitanum 11) explica que una vegada, després d'un sermó de Joan de Jerusalem, el bisbe Epifani de Salamina va improvisar una invectiva tan inoportuna contra els origenistes que provocà una riallada general. I un cop sant Agustí es va distreure i va dir que deu i set fan deu, i els «pueri» (la indiscreta jovenalla) es van posar a riure (sermó 249). Ja veuen Vostès quins detalls tan insignificans, però no per això menys deliciosos, sap conservar la història .

* * *

I amb això arribo al final del meu discurs. Potsèr la consideració de les maneres de ser i de fer dels auditoris antics ens ajudarà a comprendre millor la predicació dels Pares de l'Església. Qui sap si contribuirà també a fer que entenguem millor els homes de tots els temps, malgrat les diferències. La vida més folgada, amb menys tensions que la nostra (cosa que no vol dir amb menys sofriments) de l'home antic, el disposava a interessar-se per la paraula i per prendre una part molt viva en la predicació que escoltava. El públic antic era fet de gent humaníssima, que reaccionava d'una manera més primitiva que no ho fem nosaltres, els «occidentals» d'avui; però això no vol dir que en els nostres dies no es puguin donar casos que ens acostin als antics o, millor dit, que facin veure les maneres de ser perennes dels homes. Per altra banda, les reaccions de l'auditori cristià antic provenien també d'una fe viscuda amb una senzillesa i una sinceritat que aflorava molt espontàniament al defora. Potser haurà semblat que en el món dels Pares, fins a Sever d'Antioquia a Orient i a Cesari d'Arle a Occident, en aquella evolució lenta de les civilitzacions, els auditoris s'assemblen bastant entre ells dins el mateix i únic imperi romà, a pesar de les divisions i de les diferències de les dues cultures: la grega i la romana, i a pesar també de la diversitat de races i de llengües. Ens ho semblen, probablement, no

sols perquè les coses i les persones mirades a distància s'assemblen més, sinó potser perquè en aquell temps l'imperi romà havia donat una major unitat.

No he tingut temps encara de comparar els auditoris cristians antics amb els no cristians, és a dir, amb els dels oradors que no hagin estat predicadors. Algunes vegades, quan estudiants m'han demanat que els suggerís un tema d'investigació, els he proposat de comparar la predicació patristica amb la retòrica profana contemporània. Deu ser un tema difícil, potser perquè entre la predicació cristiana i l'oratória profana no hi ha gaire analogia. La diferència rau, és clar, en el contingut i en la finalitat d'ambdues. Si Julià l'Apòstata intentà d'introduir en la restauració del paganisme un sistema instructiu inspirat en la predicació dels cristians, vol dir que el món pagà no comptava amb una cosa semblant. Julià no se'n va sortir, ni podia sortir-se'n, perquè la predicació de l'Església respon a uns motius i a unes finalitats impròpies del paganisme.

He parlat del comportament de l'auditori; hauria pogut tractar també de les reaccions dels predicadors davant el comportament dels seus oients. Ja n'he dit quelcom de pas. Quan tingui l'avinentsa d'exposar detalladament el material que tinc recollit sobre el captivament i sobre les mateixes persones dels predicadors cristians antics, serà l'ocasió de tractar més detingudament de com era exercit l'ofici de la predicació a l'Església dels Pares. Ara posem fi a aquest discurs.

Senyors acadèmics,

La tradició cultural del Monestir de Santa Maria de Montserrat, que té les seves arrels en el vell Cenobi de Santa Maria de Ripoll, fou avivada, com és ben sabut, durant l'abadiat de Dom Antoni M.ª Marcet, que va fer créixer d'una manera extraordinària la Biblioteca i la Pinacoteca, i donà fruits esplendorosos en el camp escripturístic amb la rellevant figura del P. Ubach, en l'històric amb la senyera personalitat del Cardenal Albareda, i en el musical amb la singular erudició de Dom Gregori M.ª Suñol; la tasca fou continuada, ben recentment, pel govern de l'abat Dom Aureli M.ª Escarré, durant el qual es van descabellar, amb gran brillantor, una sèrie de departaments i seminaris d'estudis de les ciències pròpies d'un monestir i d'entre elles les de la Sagrada Bíblia, la litúrgia, la música i la història, i crec que els P. Cebrià Baraut i el nostre acadèmic cal que s'esmentin com a fruit d'aquells «Gremis», en els quals l'abat Escarré m'explicava que hi confiava tant i que era molt optimista de llurs resultats.

D'entre molts d'altres monjos que la nostra Reial Acadèmia podia haver escollit per a representar aquest fogar de cultura monàstica, ha estat proposat Dom Alexandre Olivar, pel seu relleu en els estudis de litúrgia, de patristica i d'història monàstica.

El P. Olivar va néixer a Barcelona l'any 1919 i sentí la veu de la vocació religiosa i cenobítica el 1935, havent estat ordenat sacerdot el 1942. L'esmentat Abat Marcet, seguit de l'Abat Escarré, va veure en el P. Olivar un home d'estudi. A més dels estudis que va fer a

Montserrat, en va seguir als monestirs de Maria Laach, a Alemanya, i de Maredsous, a Bèlgica, així com a la Universitat de Salamanca. Com a conseqüència dels estudis fets a l'estranger va heretar una gran afecció vers els litúrgics i patrístics, que són els que ha conreat més pregonament. Per tot això la seva trajectòria intel·lectual l'ha portat a ésser soci corresponent del «Herwegen - Institut», vicepresident de la Comissió Interdiocesana per a la Versió dels Textos Litúrgics al català, soci fundador de la Societas Litúrgica (fundada a Holanda), Membre del Consell de l'«Association Internationale des Études Patristiques» (amb seu a París), Soci fundador de la Societat Catalana d'Estudis Litúrgics, de la qual en l'actualitat és President, i Membre corresponent de la Secció Històrica i Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans. A més a més, ha estat Consultor del «Consilium ad Exsequendam Constitutionem de Sacra Liturgia», Consultor del Consell Litúrgic dels abats benedictins i Bibliotecari del Monestir de Montserrat. Actualment dona classes de professor d'història eclesiàstica antiga als monjos de Montserrat i ha estat també professor de litúrgia i d'arqueologia cristiana.

L'Acadèmia espera de Dom Alexandre Olivari —un dels representants més significats del nostre estimat Monestir de Santa Maria de Montserrat— una aportació brillant, donada la seva formació històrica, patrística, litúrgica, en una paraula, humanística. El discurs que presenta dona ben bé la mesura de la vàlua del nostre recipiendari i de la pregonera formació científica que aportarà a la nostra Corporació.

Sempre que el veig, el sento parlar o el llegeixo a escrits de caràcter apostòlic o pastoral venen al meu pensament els mots que Sant Benet dedica a la introducció de la seva Regla: *ad te ergo... quisquis obedientiae fortissima atque praeclara arma sumis*; o bé aquelles altres paraules relatives als *monachorum quattuor... genera*, entre els quals, despreciant els sarabaïtes i els giròvags, parla del cenobita, el qual *militans sub regula vel abbate* és el model del monjo; les dues afirmacions del Patriarca Sant Benet li escauen a Dom Alexandre i són un exponent enmig de les ambigüitats que avui dia apareixen manta vegada respecte a la fidelitat a la vocació.¹

Precisament el seu discurs respon també a aquesta doble vessant de la seva personalitat, perquè ha triat, com a motiu del discurs, els

1. BUTLER, Cuthbertus: *Sancti Benedicti regula monasteriorum*. Herder, ed. 3ª, 1935, pàgs. 1 i 9-11.

auditoris cristians antics, és a dir, un tema al capdavant pastoral, de tipus apostòlic.

Com a intel·lectual trobem en la seva persona un erudit puntual i cenyit a la crítica textual i històrica, que sap manejar els escrits dels Sants Pares, tant de l'Orient com de l'Occident; treballa amb molt de rigor i les seves publicacions ens parlen, amb veu ben alta, de com domina aquelles disciplines i la bibliografia corresponent. Els estudis sobre Sant Pere Crisòleg, Sever d'Antioquia i Sant Ireneu, per un cantó, i la publicació dels sacramentaris i els treballs litúrgics, d'altra banda, ens donen aquesta exquisida mostra de la seva producció científica, augmentada, a més, amb els Catàlegs de manuscrits patristics i litúrgics, i també dels del propi Monestir, d'Andorra i de Salamanca.

En el seu discurs, que acabem d'escoltar amb plaer, s'hi poden veure fàcilment aquelles dues vessants a que alludiem abans: la del científic i la del monjo; ha triat un tema que l'ha obligat a una rigorositat científica, car ha hagut de consultar els Sants Pares grecs i llatins i a la vegada en fa un estudi en certa manera pastoral en escatir les reaccions dels fidels davant les homilies, estudi homilètic i amb rerefons de sociologia religiosa.

Hem vist com ens explicava les reaccions del públic davant les homilies que escoltava, remarcant un fet ben curiós (que es donava en els primers temps de l'expansió del Cristianisme): la presència de persones alienes a la condició cristiana que acudien al temple per sentir sermons, com en el cas d'Agustí d'Hipona, abans d'ésser batejat; el qual assistia a les homilies de Sant Ambrós.

D'aquests sermons, que emmarcats en els textos dels Sants Pares o dels comentaris de la Sagrada Escripura contenien tantes vegades consideracions morals, tan típiques de l'Edat Mitjana, com ha escrit George Duby en parlar de la relació entre moralistes i predicadors, com diríem més modernament.²

La qualitat dels auditors permetia que els qui escoltaven el predicador intervinguessin. El P. Olivar mostra les reaccions que originava, per exemple, Sant Joan Crisòstom. És interessant remarcar l'afecte i el respecte dels auditors en el cas del Crisòstom, el qual dominava amorosament i zelosament els oients, àvids, assidus i satisfets de les paraules del gran Pare. La seva gran penetració psicològica, per exemple, el feia apte per a rebre les crítiques d'alguns que el trobaven massa insistent en certs temes.

2. DUBY, Georges: *Le chevalier, la femme et le prêtre*. Paris, Hachette, 1981.

Els auditors manifestaven les seves reaccions, com les murmurations, la remor, el xiu-xiu, o en alguns casos, la «remor pia», el «murmur pius» registrat per Sant Agustí. Però ell, el P. Olivar, ens ho ha explicat molt millor i ho hem pogut sentir amb l'accent de l'especialista i de l'enamorat dels temes que toca.

Jo, com a medievalista, voldria remarcar tres qüestions importants d'aquest discurs del P. Olivar: avui que està tant en voga l'estudi de les mentalitats entre els estudiosos de l'Edat Mitjana, crec que val la pena de recollir l'interès de la utilització dels sermons per a l'estudi de les mentalitats collectives, és a dir, l'estudi de la reacció dels oients ens pot donar una idea d'aquestes mentalitats, tant difícils d'endevinar en altres classes de documents, d'aquest públic, de l'home medieval corrent, que anava a l'església a ser evangelitzat i adoctrinat.

Una segona qüestió, d'altra banda, voldria remarcar també: la importància del «sermo humilis», que és la gran invenció del cristianisme del Baix Imperi per aconseguir una incidència més directa i penetrant en el públic,³ sobre tot en la forma de ser captat per aquest i assumit amb gestos, paraules i murmurations que permeten comprendre (diriem avui en terminologia moderna) el contingut de recepció d'una homília del segle IV.

I en tercer lloc, vull remarcar l'interès de situar el problema dels sermons i de les homilies en el context del conflicte entre el paganisme i el cristianisme en el segle IV,⁴ car els predicadors, com Sant Ambrós a l'Occident, i Sant Joan Crisòstom a l'Orient, insistiren més d'una vegada en plena crisi econòmica —i això havia de suscitar l'entusiasme d'un públic urbà— en les despeses excessives de l'Estat i en la necessitat de repartir la riquesa i practicar la caritat com a un bé públic.

Voldria, doncs, per terminar d'insistir en l'interès que té, del punt de mira del medievalisme (i, més exactament, d'aquest període que avui la Història anomena l'antigor tardana), el contingut del «sermo» en la seva renovació estilística —el «sermo humilis» enfront del «sermo sublimis», a la manera de Ciceró—, és a dir, la utilització de la metàfora, de la descripció, de l'analogia, de la naturalesa de les

3. Vegi's, per exemple, AUERBACH, Erich: *Lenguaje literario y público en el Bajo Imperio y en la Edad Media*.

4. En relació amb això cal recordar el colloqui que tingué a Londres la Fundació Warburg sobre: *The conflict between Paganism and Christianity in the fourth century (1963)*.

intencions, gairebé sempre referides a la solució dels mals que corferien el món urbà d'aquells segles, car el cristianisme era aleshores un fenomen bàsicament urbà; i, a la fi, remarcar també l'interès que en el Baix Imperi tindria comparar el «sermo» cristià amb els modes expositius pagans al llarg del s. IV i àdhuc la influència d'aquell sobre aquest, car cal recordar, per exemple, com Julià l'Apòstata s'inspirava en normes i situacions dels bisbes cristians per aplicar-les a una renovació del paganisme.⁵ Cal no oblidar, que aquesta comparació podria tenir una certa relació amb el conflicte suscitat a Alexandria, ja al segle següent, entre la filòsofa Hipàtia i el bisbe Teòfil, com recorda Péguy. A partir del segle Vè els sermons i les homilies cristians arrebien definitivament les filosofies paganes, exposades ja a una plena decadència.

A continuació oferim una bibliografia escollida del Pare Alexandre Olivar, agrupada per matèries. La revista *Studia Monastica*, any 1983, en publicarà una d'extensa. La present selecció ofereix només els títols més representatius dels principals dominis de recerca en què s'ha exercitat l'autor.

PATROLOGIA

PERE CRISÒLEG

Los sermones de san Pedro Crisólogo. Estudio crítico. (Montserrat, 1962).

Sancti Petri Chrysologi collectio sermonum a Felice episcopo parata sermonibus extrauagantibus adiectis. [Corpus Christianorum, series Latina, XXIV, XXIV A, XXIV B, més el registre a Instrumenta lexicologica Latina, fasc. 3] (Turnhout, 1975-1982).

LA PREDICACIÓ ANTIGA

La duración de la predicación antigua, a Liturgica 3 (Montserrat, 1966) 143-184.

Preparación e improvisación en la predicación patristica, a Kyriakon, Festschrift J. Quasten, II (Münster Westf., 1970) 736-767.

5. MARROU, Henri-Iréné: *¿Decadencia o Antigüedad tardía? SS. III-IV*. Madrid, Rialp, 1980.

Quelques remarques historiques sur la prédication comme action liturgique dans l'Église ancienne, a Mélanges B. Botte (Louvain, 1972) 429-443.

Über das Schweigen und die Rücksichtnahme auf die schwache Stimme des Redners in der altchristlichen Predigt, a Ecclesia Orans. Mélanges A. G. Hamman (Augustinianum 20, 1980) 269-274.

Sever d'Antioquia en la història de la predicació, a Revista Catalana de Teologia (RCT) 5 (1980) 403-442.

TEMES DIVERSOS

Un manuscrito desconocido de san Ireneo «Adversus haereses», a Scriptorium 3 (1949) 11-25.

Els principis exegetics de sant Pere Crisòleg, a Miscellanea biblica B. Ubach (Montserrat, 1953) 413-437.

Varia patristica, a Analecta Sacra Tarraconensia (AST) 29 (1956) 3-23.

«Liber infernalis» o «Visio Pauli», a Sacris Erudiri 18 (1967-68) 550-554.

L'image du soleil non souillé dans la littérature patristique, a Didaskalia 5 (1975) 3-20.

«Iacebat in praesepio et fulgebat in caelo». Un estudio sobre fuentes patristicas de textos litúrgicos, a Eulogia. Miscellanea B. Neunheuser (Roma, 1979) 267-275.

Consideracions sobre l'acròstic «Audiamus fratres magnalia dei», a RCT 4 (1979) 25-32.

La veu dels Pares de l'Església en la Litúrgia de les Hores. Els autors de les lliçons segones dels oficis de lectura (Barcelona, 1981). En col·laboració amb J. Fàbregas.

HISTÒRIA DE LA LITÚRGIA

LA LITÚRGIA A CATALUNYA

El Sacramentario de Vich [Monumenta Hispaniae Sacra, serie litúrgica IV] (Barcelona, 1953).

Sacramentarium Rivipullense. [La mateixa col·lecció i sèrie, VII] (Madrid-Barcelona, 1964).

Fragments d'un curiós sacramentari-martirologi, a *Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens* 21 (1963) 12-53. En col·laboració amb A. Mundó.

Les supervivències litúrgiques autòctones a Catalunya en els manuscrits dels segles XI-XII, a II Congrés litúrgic de Montserrat, III (Montserrat, 1967) 21-89.

El ara paleocristiana de San Pedro de Tarrasa, a *Miscellanea G. Lercaro*, II (1967) 1045-1051.

Panorama actual de la investigació històrica de la litúrgia a Catalunya, a *AST* 41 (1968) 245-278.

Els manuscrits litúrgics de procedència catalana conservats fora de Catalunya, a *Miscel·lània històrica catalana. Homenatge al P. J. Finestres* (Poblet, 1970) 15-56.

Les fonts catalanes emprades pel P. J. Ferreres en la seva *Història del Missal*, a *Estudis d'Història Medieval*, V (Barcelona, 1972) 115-130.

El nou santoral litúrgic de Catalunya (Barcelona, 1973). En col·laboració amb A. Fàbrega i M. S. Gros.

La Comissió Interdiocesana per a la versió dels textos litúrgics al català: nou anys de treball, a *Miscel·lània litúrgica catalana*, I (Barcelona, 1978) 167-185.

Survivances wisigothiques dans la liturgie catalano-languedocienne, a *Liturgie et musique (IXe-XIVe s.): Cahiers de Fanjeaux* 17 (1982) 157-172.

ALTRES TEMES

Guillem de Miers, abat de Sant Pau de Roma, i la seva obra litúrgico-monàstica, a *Liturgica* 2 (Montserrat, 1958) 299-345. En col·laboració amb E. Compte.

Vom Ursprung der römischen Taufwasserweihe, a *Archiv für Liturgiewissenschaft (ALW)* 6 (1959) 62-78.

Sobre el «capitulare lectionum» del còdice Vatic. Reg. Lat. 9, a *Ephemerides Liturgicae* 74 (1960) 393-408.

El sacramentari aragonés ms. 815 de la Biblioteca de Montserrat, a *Hispania Sacra (HS)* 17 (1964) 61-97.

Los textos raros o hasta ahora inéditos del sacramentario manuscrito 815 de Montserrat, a *HS* 18 (1965) 365-383.

Abermals der Rotulus von Ravenna, a *ALW* 11 (1969) 40-58.

El nou calendari litúrgic. [Collecció «Phase», 13] (Barcelona, 1970). El mateix any aparegué la versió castellana: El nuevo calendario litúrgico, i el 1973 la italiana: Il nuovo calendario liturgico, per A. Rocca i F. Dell'Oro.

BIBLIOLOGIA

CODICOLOGIA I HISTÒRIA DELS TEXTOS

(a més dels treballs corresponents anteriorment indicats)

Los manuscritos patristicos y litúrgicos latinos de la Universidad de Salamanca, a AST 22 (1949) 75-92.

Notas sobre manuscritos, a HS 8 (1955) 429-446.

Els manuscrits litúrgics de la Biblioteca de Montserrat (Montserrat, 1969).

El copista barceloní Joan Vila, a Miscellanea Barcinonensia VIII, núm. XXI (1969) 7-11.

Le sermon pour la Toussaint sur «Beati qui persecutionem patiuntur» de Jean Gerson, a Bulletin de littérature ecclésiastique, any 1976, 265-285.

Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca de Montserrat (Montserrat, 1977).

Els manuscrits andorrans conservats a la Biblioteca de Montserrat, a Quaderns d'estudis andorrans 2 (1977) 43-47.

Trois nouveaux fragments en onciale du Commentaire de saint Jérôme sur l'Évangile de Matthieu, a Revue Bénédictine 92 (1982) 76-81.

INCUNABLES

Catàleg dels incunables de la Biblioteca de Montserrat (Montserrat, 1955).

Note sur l'incunable GW 4723, a La Bibliofilia 59 (1957) 119-120.

Ein Ablassbrief von 1500 zugunsten des Domes zu Huesca, a Beiträge zur Inkunabelkunde, 3.ª sèrie, 3 (1968) 168-169.

Per posar punt final a aquests comentaris, voldria completar, les idees del començament de la meva intervenció: en el P. Olivar la

Reial Acadèmia de Bones Lletres rep, abans de tot, un monjo, un representant del Monestir de Santa Maria de Montserrat, dotat d'aquells trets que Sant Benet volia pel seus cenobites i, a la vegada, un exponent del fogar cultural del nostre Montserrat, el qual amb la seva erudició i formació científica aportarà, sens dubte, a la nostra Corporació les seves llums i la seva ciència. Enhorabona, doncs, per a Dom Alexandre Olivar i per a la nostra Reial Acadèmia.

FREDERIC UDINA I MARTORELL